

Knygų lentynoje

ANTRASIS KRYŽIAUS ŽYGIS IR JO KONTEKSTAI

Rec.: Jonathan Phillips. The Second Crusade. Extending the frontiers of Christendom. New Haven–London: Yale university press, 2007. 364 p.

Kad kryžiaus karų tema nėra išsemta, liudija kiekvienais metais pasirodančios vis naujos knygos. Nuo to laiko, kai tradicionalistai paskelbė sudėję visus taškus ir visuotinai pasmerkę Viduramžius juodinantį judėjimą į Palestiną, atrodo, praėjo daugiau kaip šimtas metų¹, tačiau klausimų nesumažėjo. Besirutuliojant istorijos mokslui, vykdant išsamius tyrimus paaiškėjo, kad apibendrinimai, skirti kryžiaus karų procesui, buvo per ankstyvi. Išties, dar XIX a. kryžiaus karų judėjimas nebuvo vienareikšmiškai suvoktas. Požiūris į kryžininkus, vykusius į Šv. Žemę, ir buvo daugiau neigiamas², o kryžininkai, kariavę Baltijos jūros regione, vokiečių istoriografijos buvo pavaizduoti kaip civilizacijos ir vakarietiškos kultūros nešėjai³. Žinoma,

čia reikėtų kalbėti apie atskirą vadinamąją *Ostforschung* kryptį, lėmusią ne tik „narsiojo germano“ įvaizdžio, bet ir kryžininkų nukariavimus pateisinančios retorikos suformavimą. Kita vertus, gal kitaip ir negalėjo būti, juk Rytų tyrinėtojai, pateisindami kryžininkų veiksmus, pateisino ir pagrindė vokiečių atsiradimo Prūsijoje, Livonijoje aplinkybes. Tereikia pažvelgti į Marienburgo pilies Didžiajame refektoriume tarp 1910 ir 1915 m. Hermano Schaperio ir Augusto Oetkeno sukurtas šešias monumentalias freskas, kad įsitikintume, koks buvo kryžininko įvaizdis XX a. pr.⁴ Trykštantis optimizmas, prieš pagonis nukreipti veržlūs puolimai, bebaimiai veidai, rankose tvirtai laikomas kalavijas – štai toks buvo kryžininkas, Prūsijos ir Vokietijos gynėjas... Nenuostabu, kad lenkų tyrinėtojai ne tik pasmerkė patį Vokiečių ordiną⁵, bet ir paskubėjo paskelbti, kad apskritai Lenkija, kalbant Stanisłavo Smolkos žodžiais, pasakytais 1880–1881 m., niekada nebuvo pasidavusi kryžiaus karų avantiūrai, kaip

¹ *Constable G.* The historiography of Crusades, The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world (ed. A. E. Laiou, R. P. Mottahedeh). Washington, 2001, p. 2. Kaip tik XIX a. susiformavo du pirmieji kryžiaus karų tyrinėjimų centrai Vokietijoje ir Prancūzijoje, ten pat, p. 9.

² *Siberry E.* Obraz krucjat w XIX i XX wieku, Historia krucjat (ed. J. Riley-Smith). Warszawa, 2000, s. 385. Tačiau autorė siūlo neapsirikti: juk XIX a. buvo idealizuojama riterystė, o kova su musulmonais dažnai vaizduota egzotiškomis spalvomis. Tokių vaizdinį formavo XIX a. keliautojai po Palestiną. Toks buvo ir žymusis Markas Tvenas, kuris, pamatęs Gotfrydo Bujonicio kalaviją, rašė apie kryžininkams pabudusius kilnius jausmus, ten pat, p. 387.

³ Plg. *Boockmann H.* Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių. Vilnius, 2003, p. 208–209.

⁴ Plačiau apie tai – *Trupinda J.* Historische Gemälde im Großen Remter des Ordenschlosses Marienburg aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts als Beispiel einer politischen Sichtweise der Eroberung Preußen durch den Deutschen Orden, Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje (sud. R. R. Trimonienė, R. Jurgaitis). Šiauliai, 2007, p. 278–289.

⁵ *Boockmann H.* Vokiečių ordinas, p. 206–208.

tai buvo padariusios visos Vakarų Europos šalys⁶.

Visai kitaip kryžininko įvaizdį suformavo rekonkistos tyrinėtojai. Juk į Iberijos pusiasalį taip pat buvo skelbiami kryžiaus žygiai prieš krikščionis išstūmusius maurus. Tad šioje, išsivaduojamojoje, kovoje kryžininkas buvo sutapatintas su laisvės nešėju pavergtoms tautoms. Ir tokio požiūrio ištakos – dar XII a. Antai *De expugnatione Lyxbonensi* autorius su didžiausiu pakilumu aprašė 1147 m. Lisabonos išvadavimą iš maurų. Tokia retorika, vertinant rekonkistą, išliko iki pat XX a., kol Richardas Fletheris pareiškė, kad rekonkista yra ne atkariavimas, bet užkariavimas⁷.

Jau vien toks nevienareikšmis kryžiaus karų vertinimas, kurį prabėgomis keliais bruožais čia pateikėme, parodo, kad kiekviena karta stengėsi pateikti savąjį žiūros tašką į vienus ar kitus kryžiaus karų epochos pagimdytus procesus. Juk tik dabar mums iš laiko perspektyvos atrodo, kad vienu ar kitu klausimu dar nėra viskas pasakyta, kad vienur ar kitur dar reikalingi tyrimai ar naujas požiūris.

Kaip tik tą naują požiūrį mums bando perteikti Londono universiteto profesorius Jonathanas Phillipsas savo knygoje „The Second Crusade. Extending the frontiers of christendom“. Knygą sudaro keturiolika skyrių ir du priedai. Viename priede į anglų kalbą išversta garsioji popiežiaus Eugenijaus III bulė *Quantum praedecessores*, kitame – kronikos, pasakojančios apie Edeosos žlugimą, ištraukos. Knygos pradžioje pateiktas to meto Europos žemėlapis, san-

trumpų sąrašas. Kiti žemėlapiai pateikti pačiame tekste. Knygoje esama keletu įklijų. Jose skaitytojas gali išvysti pačius pagrindinius Antrojo kryžiaus žygio dalyvius arba propaguotojus (pvz. – šv. Bernardą Klervietį, vyskupą Otoną Freizenburgietį, Prancūzijos karalių Liudviką VII, romanišės Lisabonos katedros nuotrauką, Damasko miesto vaizdą). Knygos gale, kaip jau įprasta, pateikiamos nuorodos, literatūros sąrašas bei asmenvardžių, vietovardžių ir pagrindinių sąvokų rodyklės. Knyga įvilktą į specialų aplanką, kurio paskutiniame viršelyje puikuojasi tokių kryžiaus karų specialistų kaip profesorių Malcolmo Barberio, Jonathano Riley-Smith'o, Christopherio Tyermano pagiriamieji žodžiai.

Iš knygos pavadinimo susidaro įspūdis, kad kryžiaus karai buvo viena iš krikščioniškojo pasaulio ribų plėtimo formų ar / ir metodų. Apie tai, beje, rašė Robertas Bartlettas⁸, o švedų medievistas Nilsas Blomkvistas, tiesa, kalbėdamas apie Baltijos jūros regiono europeizaciją, tiesiog išskyrė du būdus plėsti krikščioniškojo pasaulio ribas – taikų (per adaptaciją) ir karinį (per nukariavimus)⁹. Todėl J. Phillipso knygos pavadinimo antroji dalis neturėtų per daug stebinti.

J. Phillipsas jau yra parašęs ne vieną knygą, skirtą kryžiaus karų problematikai¹⁰, o Londono universitete skaito keletą

⁶ Smolka S. Mieszko Sary i jego wiek (antr. fotograf. leidimas). Warszawa, 1959, s. 65.

⁷ Flether R. A. Reconquest and Crusade in Spain c. 1050–1150 // *Transactions of the royal Historical society*. 1987, no 37, p. 46–47.

⁸ Bartlett R. The making of Europe. Conquest, colonization and cultural change 950–1350. New Jersey, 1993, p. 72–75, 260–268, 308–309.

⁹ Blomkvist N. The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225). Leiden–Boston, 2005, p. 9–11, 19–20, 25–26, 29, 119, 140, 200, 286, 287 ir kt.

¹⁰ Pažymėtinos – *Defenders of the Holy Land: Relations between the Latin East and West, 1119–1187* (1996), *The Crusades, 1095–1197* (2002) ir *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople* (2004).

dalykų, skirtų būtent šiai problematikai. Į tai atsižvelgus gali kilti pagrįstas klausimas, kodėl lietuviškoji istoriografija, tiesa, apskritai beveik neteikianti daugiau dėmesio kryžiaus karams, turėtų susidomėti Antrajam kryžiaus žygiui skirtu veikalu. Juk žvelgiant iš siaurų, vadinamiesiems nacionaliniams tyrimams skirtų pozicijų, daugeliui istorikų atrodo, kad baltų genčių gyvenamasis arealas buvo labai toli nuo XII a. pirmosios pusės įvykių Vakarų Europoje bei Šv. Žemėje. Iš tiesų, kai su didžiule energija, demonstruodamas akivaizdžius oratorinius sugebėjimus šv. Bernardas Klervietis važinėjo po vakarinę Vokietijos ir centrinę bei rytinę Prancūzijos dalis bei Flandriją, kai popiežius Eugenijus III, padedamas viso būrio neeilinių asmenybių, kaip antai Ostijos kardinolo Alberiko, kardinolo diakono Guido, kardinolo diakono Roberto Roberto Pulleno, galiausiai Petro Garbingojo ir Freizenburgo vyskupo Otono ir visų kitų, formulavo garsiosios bulės *Quantum praedecessores* postulatus, o Paryžiuje Sen Deni abatas ir Prancūzijos kancleris Sugerijus įgyvendino garsiosios bazilikos presbiterijos, kuri į istoriją įėjo kaip gotikos gimimas, rekonstrukcijos darbus, taigi vykstant reikšmingiems procesams Vakarų Europoje, baltų gentys gyveno visai kitą gyvenimą.

Žinoma, baltai dalyvavo Baltijos regione vykusiuose įvykiuose, o ir pačių baltų visuomenėje dauguma archeologų ir istorikų mano vykus reikšmingus procesus, kurių viršūnė – Lietuvos valstybės susiformavimas jau XIII a. pirmojoje pusėje. Tiesa, XII a. archeologai pastebėjo ir kitą reiškinį: vikingiškojo veiksnio ir baltų, kaip bent jau minimalių tarpininkų tarp vikingų, arabų ir bizantiečių, reikšmės mažėjimą bei nemažėjančią, bet atvirksčią – didėjančią

slavų genčių ekspansiją į vakarus¹¹, vis pasiglemžiant baltų genčių gyvenamas teritorijas (Polocko kunigaikštystės susikūrimas – tai vienas iš pavyzdžių, kaip ir kur vyko slavų gyvenamų teritorijų plėtra).

Kalbant apie Lietuvos valstybės susiformavimo veiksnius (be vidinių), neretai išskiriami būtent išorės – rusų kunigaikštysčių plėtra baltų žemių sąskaita ir danų bandymai įsitvirtinti Baltijos jūros rytinėje pakrantėje, o vėliau, nuo XII a. antrosios pusės, vokiečių kolonijų susiformavimas, iš pradžių Padauguvyje, o vėliau ir Pavyslyje¹². O jeigu jau prabilome apie vokiečių kolonijų susiformavimą Baltijos jūros rytinėje pakrantėje, neišvengiamai prisiliečiame prie kryžiaus karų veiksnio. Būtent vadovaujantis kryžiaus karų ideologija buvo grindžiama *teisė* nukariauti senovės baltus ir ugrus. Ši teisė neatsirado staiga ir XIII a. Tad kuriantis kariniams ordinams Padauguvyje ir Pavyslyje, ši teisė jau buvo suformuota ir aprobuota.

Kelias, kuris buvo nueitas iki minėto aprobavimo, kaip teigiama, prasidėjęs greičiausiai dar XI a. vid. ar net anksčiau (istoriografija šiuo klausimu nesutaria), bet tai neabejotinai susiję su Apaštalų sosto prestižo didėjimu, galiausiai vadinamąja popiežių revoliucija, Kliuni bažnytiniu

¹¹ Naujesnis darbas šia tema – Kurila L. Lietuvių etninė riba rytuose XI–XIV a. (1. Archeologijos duomenys) // Lietuvos archeologija. 2005, t. 27, p. 59–84, ypač žr. p. 75–78.

¹² Lietuvos istorija. II tomas: Geležies amžius (ats. red. G. Zabiela). Vilnius, 2007, p. 421–424, 462, 464. Plg. Gudavičius E. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, p. 37–38, 43–44. Tačiau E. Gudavičius pažymėjo, kad Lietuvos valstybės atsiradimas – dėsningas vidaus politikos procesas, ten pat, p. 46–48. Išsamiausia Padauguvyje ir Pavyslyje vokiečių kolonijų atsiradimo istorija lietuviškojoje istoriografijoje pateikta – Gudavičius, E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989.

sajūdžiu bei XI a. vadinamąja feodalinę revoliuciją. Tačiau XII a. vid. buvo ypatingas kryžiaus karų proceso chronologijoje. Dauguma istorikų sutinka, kad 1146 m. pasirodžiusi popiežiaus Eugenijaus III bulė *Quantum praedecessores* galutinai suformulavo kryžiaus karų ideologinius postulatus. Kaip savo studijoje pažymėjo J. Phillipsas, vėliau šia bule naudojosi daugelis kitų popiežių, skelbusių kryžiaus žygius į Šv. Žemę, Iberijos pusiasalį bei Baltijos jūros rytinę pakrantę (p. 37). Beje, kaip parodė danų tyrinėtojos Oxfordo universiteto auklėtinės Iben Fonnesberg-Schmidt studija, bulė *Quantum praedecessores* būdavo cituojama kitų popiežių bulėse, skirtose kryžininkams Baltijos regione¹³. Todėl neatsitiktinai šios bulės pasirodymo aplinkybėmis domėjosi ir J. Phillipsas.

Anot autoriaus, *Quantum praedecessores* pasirodymui turėjo įtakos ne tik popiežiaus Eugenijaus III asmenybė, bet ir jo aplinkos žmonės. Tarp jų matome šv. Bernardą Klervietį, kurio asmenybei, skelbiamiems kryžiaus žygiams iki šiol yra skiriama daug dėmesio. Kai kurie istorikai būtent šią charizmatinę asmenybę laiko tikroju antrojo kryžiaus žygio ideologu, o kitiems, net popiežiui Eugenijui III, suteikia pasyvų vaidmenį¹⁴. Kiti, bandydami rasti atsakymą, kaip toks mokytas ir žymus Bažnyčios reformatorius, didžiulis moralinis autoritetas, cistersų ordino įkū-

rėjas galėjęs skelbti kryžiaus žygį, bandė šv. Bernardą vaizduoti kaip pamokslininką tarp kryžiuočių, mokančių juos moralės ir dorovės¹⁵. Kad ir kaip ten būtų, vis dėlto atsižvelgtina į tai, kad paties šv. Bernardo Klerviečio plunksnai priklauso veikalas, pavadintas *De consideratione*, kuriame raginama taikiai skelbti pagonių gentims Evangelijos džiaugsmą. Kada tiksliai veikalas yra parašytas – nėra aišku, tyrinėtojai išskiria 1148–1152 m. intervalą, bet esmė ta, kad veikalas pasirodė tuoj po Antrojo kryžiaus žygio ir kryžiaus žygio prieš vėndų pagonis (veikiau apostatus)¹⁶. Ar Bernardas, rašydamas tą veikalą, atsižvelgė į Antrojo kryžiaus žygio nesėkmę ir sušvelnino savo požiūrį – atskiras klausimas. Bet taip pat galime pasakyti, kad šv. Bernardas buvo ir *De laude novae militiae* (1129 m.) autorius. J. Phillipsas, įvertindamas abu šiuos delikačius niansus, konstatavo, kad iš tiesų šv. Bernardas pasisakęs už taikų apaštalavimą, tačiau šūkis „mirtis arba krikštas“ buvo taikytas apostatams (p. 236). Tuo metu kryžiaus žygio skelbimas šv. Bernardui visiškai derinosi su taikaus apaštalavimo pagonių gentims propagavimu. Reikėtų pasakyti, kad šiuolaikiniams istorikams tokių sunkiai suderinamų dalykų suderinimas šv. Bernardo Klerviečio asmenyje yra išties sudėtingas reikalas. Antai J. Riley-Smith'as tokiuose Bernardo veiksmuose išvelgė misionieriško karo (angl. *missionary war*) skelbimą¹⁷,

¹³ *Fonnesberg-Schmidt I.* The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254. Leiden–Boston, 2007, p. 59–60, 62–63 ir kt.

¹⁴ Plg. *Teyrman C. J.* Gods War: A New History of the Crusade. London, 2006, p. 275, 278, 281. O štai garsusis tarpukario medicistas, dirbęs Vytauto Didžiojo universitete (Kaunas), Leonas Karsavinas apskritai teigė, kad popiežius Eugenijus III jokio kryžiaus žygio nenorėjęs, kad tai buvo šv. Bernardo įgicdis, plačiau – *Karsavinas L.* Europos kultūros istorija (antr. fotograf. leidimas). Vilnius 1994, t. 3, p. 204–205.

¹⁵ *Daniel-Rops H.*, Bernard of Clairvaux. The Story of the Last of the Great Church Fathers. New York–London, 1964, p. 96–97. Plg. *Raisbonne T.* St. Bernard of Clairvaux. Oracle of the Twelfth Century 1091–1153. Rockford, 1995, p. 361–369.

¹⁶ *Fonnesberg-Schmidt I.* The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254, p. 42–43.

¹⁷ *Riley-Smith J.*, The Crusades. A Short History. New Haven–London, 1987, p. 96.

o kitas tyrinėtojas – Friedrichas Lotteris – tai pateikia kaip Bernardo siekį pagonis pajungti pasaulietinei valdžiai¹⁸.

Apskritai net du knygos skyriai (4 ir 5) yra skirti būtent šv. Bernardo Klerviečio kryžiaus žygiams prieš musulmonus Šv. Žemėje ir Paelbio slavus aptarti. O vadinamasis Vendų kryžiaus žygis susilaukė atskiros 12 skyriaus. Atskiri du skyriai (8 ir 13) buvo skirti ir kryžiaus žygiui į Iberijos pusiasalį. Akivaizdu, kad Antrasis kryžiaus žygis autorius yra suprantamas ne tik kaip žygis, įvykęs gelbėjant susidariusią tragišką kryžininkų padėtį po Edesos grafystės žlugimo. Tas kryžiaus žygis buvo ne tik į Šv. Žemę, bet ir į Iberijos pusiasalį, galiausiai jo gijos nuvedė ir iki pat Paelbio slavų¹⁹.

Kuo svarbi buvo bulė *Quantum praedecessores*? Prieš atsakydamas į šį klausimą, autorius pateikia pačios bulės struktūrą – padalija bulę į kelias svarbiausias dalis (jas autorius pavadina temomis, kurių suskaičiuoja net šešias) (p. 50–60). Bulės pradžioje prisimenamas popiežius Urbonas II (jis įvardijamas kaip šviesaus atminimo) ir Edesos miesto šturmas. Paskui eina „Tėvo ir sūnaus“ palyginimas, pažadas atleisti nuodėmes bei apeliavimas gelbėti

Bažnyčią. Gelbėjimo misija labiausiai pritinganti narsiesiems Prancūzijos riteriams (popiežius pats buvo atvykęs į Paryžių), tačiau neužmirštama ir skelbti popiežiaus autoritetą. J. Phillipsas pastarąją temą sieja ne tiek su iškovojimais Wormso mieste, sudarius konkordatą su imperija, kiek su paties Eugenijaus III tapimo popiežiumi aplinkybėmis, tragiškai žuvus pirmtakui Liucijui II.

Apeliavimas į popiežių Urboną II visiškai suprantamas ir geriausiai, anot autoriaus, atsiskleidė „Tėvo ir sūnaus“ palyginime. Tėvas – tai Pirmojo kryžiaus žygio dalyvis, kuris moko sūnus, būsimo Antrojo kryžiaus žygio dalyvius. Edesa buvo iškelta pirmiausia kaip apaštalų Tomo ir Tado miestas. Kadangi bulė pirmiausia skirta Prancūzijos karaliui Liudvikui VII ir jo riteriams, tai apeliuota į jų sugebėjimus ginti Bažnyčią nuo visų priešų. Todėl riteriai sulyginti su Judo Makabėjaus kariauna. Tiesa, toks sulyginimas buvo atsiradęs dar iki XII a. (p. 56). Čia tik galime prisiminti jau vėlesnę, XIV a. Petro Dusburgiečio retorišką „Prūsijos žemės kronikoje“²⁰.

Be visos šios reikalingos retorikos, stiprinančios kryžininkų ryžtą ir norą eiti į kryžiaus žygį, reikėjo ir konkrečių veiksčių, reglamentuojančių kryžininko teisinį būvį bei jo sielos išganymą. Būtent tai vėliau tapo pagrindu tiek susiformuoti indulgencijai, tiek teisiškai įforminti kryžininko ir jo šeimos statusą, pastarajam išvykus į kryžiaus žygį. Tokiu būdu kryžininko šeima (žmona, vaikai), turtas, žemės įgijo teisinį imunitetą. Skelbiant Pirmąjį kryžiaus žygį to dar nebuvo. Taigi, bulė *Quantum*

¹⁸ Lotter F. The Crusading Idea and the Conquest of the Region East of the Elbe // Medieval frontier societies (ed. R. Bartlett, A. Mac Kay). Oxford, 1989, p. 289–292.

¹⁹ Toks požiūris nėra naujas. Jau XIX a. istoriografijoje Lisabonos užkariavimas ir Vendų kryžiaus žygis yra pateikiami kaip Antrojo kryžiaus žygio sudedamosios dalys, tiesa, tam skiriant labai nedaug dėmesio, žr. Кузнер Б. История крестовых походов. Москва, 1879 (antr. fotogr. leidimas, Москва, 1995), c. 194–196. 1969 m. pradėtoje leisti Visconsino universiteto (JAV) kryžiaus karams skirtoje serijoje Antrasis kryžiaus žygis pateikiamas iš trijų dalių: a) žygio į Šv. Žemę, b) žygio į Lisaboną (Iberijos pusiasalį) ir c) žygio prieš Vendų pagonis, plačiau – Berry V. G. The Second Crusade, A History of Crusade. Vol. I: The first Hundred years (ed. M. W. Baldwin). Madison–Milwaukee–London, 1969, p. 463–512.

²⁰ Матузова В. И. Идейно-теологическая основа „Хроника земли Прусской“ Петра из Дусбурга // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1982 год. Москва, 1984, с. 155–168.

praedecessores ne tik atvėrė kelią susiformuoti kryžiaus karų judėjimui (kas iki XII a. pab. ir buvo padaryta), bet ir lėmė kryžininkų teisinį imunitetą ir teologinį Kryžiaus karų galutinį įprasminimą. Ši bulė tapo išeities tašku skelbiant kryžiaus žygius ir Baltijos jūros regione. Pirmasis bandymas, tiesa, neįgavęs tęstinumo tarp Paelbio slavų, buvo vadinamasis Vendų kryžiaus žygis.

Kryžiaus žygis prieš Paelbio slavus mums yra įdomiausias ir istoriografiškai „arčiausiai“ baltų genčių. Šio žygio preliudija J. Phillipsas, kaip, beje, ir dauguma istorikų, laiko vadinamąjį Magdeburgo atsišaukimą (datuojamą apie 1107 ar 1108 m., o gal ir 1147 m.), kuris atsiradęs kaip atsakas į sėkmingai pasibaigusį Pirmąjį kryžiaus žygį. Tiesa, istorikas J. Riley-Smith'as Magdeburgo atsišaukimo atsiradimą sieja ne tiek su Pirmojo kryžiaus žygio laimėjimais, kiek su Bohemundo iš Taranto (Bohemond of Taranto) 1106–1107 m. propaguota kryžiaus žygio prieš Bizantiją ir musulmonus idėja. Kaip tik Bohemundas savo idėjas aktyviai skelbęs šiaurės vakarinėje Europos dalyje²¹. Kad ir kaip ten būtų, Magdeburgo atsišaukimas ir *Quantum praedecessores* bulė buvo du svarbiausi šaltiniai, įkvėpę vokiečių kryžininkus ginklus nukreipti prieš vieną iš Paelbio slavų genčių – vendus. J. Phillipsas, vertindamas Magdeburgo atsišaukimą, primena, kad dar XII a. pr. į Šv. Žemę ketino vykti pats imperatorius Henrikas V, į Šv. Žemę iškeliavo ir Danijos karalius Erikas su žmona (p. 234). Tačiau XII a. pr. nebuvo imtasi jokių veiksmų prieš Paelbio

slavus, juos siejant su kryžiaus karų ideologija. Tiesa, dar būsimasis imperatorius Lotaris III (kaip Saksonijos kunigaikštis), lenkų kunigaikštis Boleslovas III Kreivaburnis ėmėsi karinių veiksmų prieš Paelbio slavus, kurie tapo precedentais organizuoti vadinamąjį Vendų kryžiaus žygį.

Kaip tik į šių įvykių pynę įtraukiami dar du veikėjai, su kuriais siejama baltų christianizacija. Vienas jau buvo miręs. Tai imperatorius Henrikas II, tas pats, kurio laikais šv. Brunonas Kverfurtietis buvo išventintas pagonių arkivyskupu. Mat skelbiant Antrąjį kryžiaus žygį ir organizuojant Vendų kryžiaus žygį, Henrikas II buvo kanonizuotas šventuoju. Be visų dorybių, kurios buvo priskiriamos mirusiam imperatoriui, Henrikas II buvo pristatytas kaip kovos prieš slavų pagonybę pradininkas (čia gražiai dera ir Bambergo vyskupijos įsteigimas). Tokio simbolio (tiesa, gana kontroversiškai vertinto, nes nebuvo pamiršta, kad kare su lenkais pats Henrikas II rėmėsi apostatų pulkais) atsiradimas Vendų kryžiaus žygio išvakarėse, ko gero, nebuvo atsitiktinumas (p. 92–93, 235–236).

Antrasis – įvykių dalyvis Moravijos (Oloumuco) vyskupas Henrikas (Zdikas), tas pats, kuris 1140–1141 m. buvo užsidegęs vykti pamokslauti pagonims prūsams²². Kaip žinoma, jo geri ketinimai, greičiausiai dėl įsipainiojimo į lenkų kunigaikščių rietenas, buvo pasmerkti nesėkmei²³. Vėliau kaip tik į jį kreipėsi pats popiežius Eugenijus III, ragindamas skelbti Antrąjį kry-

²¹ Riley-Smith J. The Crusades, 1095–1198 // The New Cambridge Medieval History. Vol. IV: 1024–1198 (ed. D. Luscombe, J. Riley-Smith). Cambridge, 2008, part. I, p. 544.

²² Tuo tikslu išduotos popiežiaus Inocento II bulės skelbtos – Popiežių bulės dėl Kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. (sud. E. Gudavičius, A. Nikžentaitis). Vilnius, 1987, p. 19–22.

²³ Powierski J. Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. Toruń, 1968, s. 106–110.

žiaus žygį į Čekiją ir Moraviją. Galiausiai tas pats vyskupas kartu su tokiais aukštais dvasininkais kaip Magdeburgo arkivyskupas Fridrichas ir paties popiežiaus atsiųstas legatas vyskupas Anzelmas dalyvavo kryžiaus žygyje prieš vendus. Tame pačiame žygyje dalyvavo ir Lenkijos, Šlezvigo, Danijos, Vokietijos kunigaikščiai, taigi, kryžininkų geografinis spektras buvo gana platus. Nepaisant to J. Phillipsas konstatuoja, kad kryžiaus žygis prieš vendus nebuvo tokio masto karinė operacija kaip Šv. Žemėje arba Lisabonoje. Čia pat pateikiamas ir tokio vertinimo paaiškinimas: pagonių atvertimas labiau rūpėjo Vendų kryžiaus žygio vadovams, popiežiaus legatui ir Magdeburgo arkivyskupui (p. 243).

Tiesa, kartu su visais šiais autoriaus aprašytais įvykiais reikėtų paminėti ir dar vieną, tikriausiai įvykusį tais pačiais 1147 m. Lenkijos kunigaikštis Boleslovas Garbiniuotasis, Boleslovo Kreivaburnio vienas iš sūnų, tuoj po Vendų kryžiaus žygio ginklus nukreipė prieš prūsus²⁴. Kaip tik tuojau po šio žygio popiežius patvirtino Boleslovo Garbiniuotojo dovanojimus Vroclaveko vyskupijai, kuri, kaip ir Plocko vyskupija, puoselėjo misijų planus Prūsijoje. Taigi, plačiame Antrojo kryžiaus karo kontekste iškilo ne tik Paelbio slavų, bet ir prūsų klausimas. Tiesa, prūsų klausimas neabejotinai buvo lokalinio pobūdžio,

tačiau Boleslovo Garbiniuotojo žygį reikėtų vertinti kaip viso kryžiaus karų judėjimo sudedamąją dalį. Juk prisidengę krikščionybės skleidimu lenkų kunigaikščiai dar ne kartą kariaus su prūsais, jotvingiais...

Tiesa, pats knygos autorius skaitytojų iki prūsų nenuvedė. Tačiau atlikta *Quantum praedecessores* bulės atsiradimo ir paties teksto analizė akivaizdžiai parodo visus ideologizuoto kryžiaus karų proceso slinkties į Baltijos jūros regioną motyvus bei prielaidas. Dar praeis maždaug šimtas metų ir popiežius Honorijus III galutinai suformuluos kryžiaus karų Baltijos jūros regione koncepciją²⁵. Šios koncepcijos ištakas kaip tik matome popiežiaus Eugenijaus III bulėje *Quantum praedecessores*.

Visa tai įvertinus, darosi aišku, kuo yra reikšminga lietuvių istoriografijai J. Philipso knyga. Nors joje tiesioginio ryšio tarp kryžiaus karų ir baltų genčių christianizacijos arba vėlesnio nukariavimo nerasime, galime susipažinti su kryžiaus karų poslinkio į Baltijos regioną ištakomis. Kita vertus, siedami vienu metu, bet skirtinguose regionuose vykusius įvykius, galime atsekti tuos giluminius procesus, kurie vėliau, nuo XII a. pab., lems baltų genčių, o galiausiai ir Lietuvos valstybės egzistenciją, christianizacijos ir kryžiaus karų pobūdį.

Marius Ščavinskas

²⁴ *Śliwiński B.* The Christianisation of Prussia: the Polish contribution until the introduction of the Teutonic Order // *Castri Dominae Nostrae Litterae Annales*, Vol. I: Christianization of the Baltic region (ed. J. Gąsowski). Pultusk, 2004, p. 53–54.

²⁵ *Fonnesberg-Schmidt I.* The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254, p. 143.